

UOT 81'374

DİLÖYRƏNMƏ PROSESİNDƏ ELEKTRON LÜGƏTLƏRDƏN İSTİFADƏNİN ƏHƏMİYYƏTİ

MƏMMƏDOVA JALƏ ELDAR qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, müəllim
doctorant.amea@mail.ru

Açar sözlər: elektron cihazlar, onlayn lüğət, ənənəvi lüğət sürəti, izahat, tədris prosesi

Müasir dövrdə kompüter texnikası və digər elektron avadanlıqları, demək olar ki, bütün elmlərin tədqiqində və tədrisində sürətlə tətbiq olunur. Şübhəsiz ki, bu dilçilik elmindən də yan keçməyib. Dilçiliyin texniki elmlərlə əlaqəsinin inkişafı elmi-tədqiqat işlərinin və tədrisin inkişafına böyük təkan verir. [1, s.186]

Bu elektron alətin dərstdə istifadəsi və onun əhəmiyyətli olması haqqında bir çox alimlərin müxtəlif yanaşmaları var. Onlardan bəzilərini nəzərinizə çatdırırıq. F.Austermühlün “Tərcüməçilər üçün elektron alət” adlı kitabında elektron informasiya resurslarının və onlayn xidmətlərin təqdim etdiyi məlumatların istifadəçilər tərəfindən asan başa düşüldüyündən danışılır. Kitabın birinci fəsilində internetin tarixindən və təbiişləndirilməsindən, informasiyanın müxtəlif axtarış yollarından, internet tərcümə resurslarından, CD-R disklərin informasiya daşıyıcısı olduğundan, tərcümə yaddaşından, tərcümə alətlərindən və maşın tərcümədən geniş söhbət açılır. F.Astermühl həmçinin onu izah edir ki, bütün sadalanan elektron alətlər və resurslar özü-özünü mərhələ-mərhələ izah edir, onlar oxucunun nəzərinə istifadə təlimatlarını təqdim edən ən mühüm vasitələrdir. [2, s.5]

Tərcüməçilər üçün elektron vasitələrinin mühümlüyündən danışan J.Zeti tərcüməçilərin alət qutusu adlı elmi məqaləsində “Peşəkar sənətkarın aləti yanında olmalıdır” demişdir. O həmçinin bildirmişdir ki, “Bu gün texnika yüksək səviyyədədir və biz kompüter əsrində yaşayırıq. Elektron kitabxanalar, elektron lüğətlər, vikipediya blokları, pdf kitablar və s. kimi keyfiyyətli proqramlaşdırılmış resurslar mövcuddur. Tərcüməçilər bu alətlərdən ona görə daha çox istifadə edirlər ki, həm vaxta qənaət etmiş olurlar və həm də çox pul qazanmış olurlar”. [3, s.14]

O.Y.Balalayeva “Elektron lüğət fenomeninin mahiyyəti” adlı məqaləsində elektron tədris (yəni elektron öyrədicilər) və kompüter leksikoqrafiyasının konseptual ideyaları haqqında elmi araşdırmalara rast gəlmək olar. O, məhz xarici dil dərslərində bu vasitələrin vacibliyini vurğulayır. [4, s. 32-33]

Elektron lüğətlərin məzmunu çap lüğətlərdən köçürülmədir, sadəcə istifadə üsulu dəyişib, bir şəkildən başqa şəkə düşüb. [6, s.140]

İnformasiya texnologiyaları dillərin intensiv öyrənilməsində çox böyük əhəmiyyətə malikdir və müxtəlif dillərin öyrənilməsinə müsbət təsir göstərir. Lüğətlərə işləməmişdən öncə, istifadəçi əvvəlcə lüğətin imkanlarına diqqət yetirməlidir ki, bu lüğət onun tələbatına cavab verə bilsin. Ona görə də irihəcmli kitab lüğətlərdənsə, elektron lüğətlərin istifadəsi daha rahatdır. Amma bəzi istifadəçilər kitab lüğətlərdən hələ də ayrılı bilmir. Elektron lüğət fenomeni nisbətən yaxın vaxtlarda yarımb. Bu sahə ətrafında bir çox tədqiqat işləri aparılmışdır. Hazırda dildə “elektron lüğət” və “lüğətlər elektron daşıyıcısı” kimi terminlər yayılmışdır. [5, s.265]

Xarici dilin öyrənilməsi prosesində, xüsusilə sözlərin düzgün tələffüzündə elektron lüğətlərin üstünlükləri məsələlərinə V.Sobviakın əsərlərində rast gəlmək olar. O, sözlərin düzgün tələffüzünü elektron lüğətlər vasitəsilə çap lüğətlərə nisbətən daha asan öyrənildiyini qeyd edir. [6, s.467].

Doğrudan da, sözü eşidərək və vizual görürək öyrənmə prosesi daha effektiv olur. Amma bəzi elektron lüğətlərdə proqram sistemində olan səhvlər üzündən tələffüz düzgün səsəlmir. [7, s.28]

Elektron lüğətlərin kitab lüğətlərdən fərqi təqdimat, texniki funksiyalar, texniki aspektlər, multimedialı elementlər, şəkillər, səslər, animasiyalar və qısa videoçarxların olmasıdır. Hazırda mövcud elektron lüğətləri qiymətləndirmək lazımdır. Dil öyrənmək belə vacib elementlərin olması zəruridir, çünki onlar estetik görünüşü gözəlləşdirir və burada işləmə atmosferi yüngülləşir, hər bir istifadəçi özünü rahat hiss edir. Müasir elektron lüğətlərdə videoçarxların, animasiyaların, hiperlinklərin və müxtəlif illüstrasiyaların olması onların üstünlükləridir. Bu cür göstəricilər ənənəvi lüğətlərdə yoxdur. Elektron lüğətlərdə əlifba sırası ilə, leksik vahidlərlə və səslə axtarışlar mümkündür. Burada xüsusi orfoqrafik korrektor var ki, əgər istifadəçi sözü səhv yazarsa, bu halda yazının yanında ayrıca pəncərədə həmin sözü uyğun sözlər siyahısı açılır. Təbii ki, bu həmin elektron lüğətin yaddaşında olan sözü imkanı vasitəsilə meydana çıxır. Başqa bir simvol əvəzlənməsi funksiyası da var ki, buna *joker* deyilir. Tələbələr elektron lüğətlərdən istifadəsini analiz edərkən biz növbəti tədqiqat obyektinə başlamış olacağıq. Birinci növbədə, əgər istifadəçi sözü axtarırsa, o bunu kitab lüğətlərdən daha sürətlə həyata keçirəcək. Məsələn, elektron lüğətdən “görünüş” sözünü axtarıb panelinə yazıyır, yəni “binanın görünüşü”. Qeyd edək ki, “görünüş” sözünün mənalı çoxdur. AXTAR əmrini verdikdə iştirakçılar “bina”ya aid sözləri ifadələ təpmiş olurlar. Elektron lüğət üzrə eksperimental qrupun iştirakçıları giriş sözü bütövlükdə oxumağın yerinə “bina” sözünü tapmaq üçün yenidən AXTAR əmrini verirlər. Eyni vaxtda digər qrupun iştirakçıları ənənəvi lüğətdə bir-birinin ardınca əsas mənanı tapana qədər girişdəki sözlün bir çox mənaalarına baxırlar. Beləliklə, bu sözlər üçün ortalama müzakirə vaxtı daha az vaxt aparır, nəinki ənənəvi lüğətdə, nəticə 1.2 və ya 1.7 saniyə əldə olunur. [8, s.11]

İkinci halda istifadəçi bir neçə sözdən ibarət ifadənin mənasını tapmaq üçün elektron lüğətə müraciət edir. Rus dilində olan belə bir ifadəyə nəzər yetirək: «ясно, как божий день». Analiz zamanı iki zidd proses baş verir: bəzi insanlar «ясно» və «божий» sözlərinin mənaalarını ayrı-ayrılıqda axtarırlar. Digər insanlar isə ifadənin mənasını bütövlükdə axtarırlar. Sözsüz ki, yəndə də elektron lüğətlərin sürəti burada özünü göstərir. Nəticə: 1 dəqiqə 3 saniyə və 1 dəq 7 saniyə. Bunu deməklə, məqsədimiz elektron lüğətlərin zəif və güclü tərəflərini, elektron lüğətlərin interfeysini, xarici görünüşünü, axtarış imkanlarını və başqa istifadəyə yararlı cəhətlərini göstərməkdir. Elektron lüğətlərin ən başlıca üstün cəhəti onun çevikliyidir və bu funksiya növbəti keçidlər etməyə kömək edir. Bu tip lüğətlərin təqdimatında rənglər də əsas rola malikdir.

Terminologiya sahəsi tərcüməçilərin işində aparıcı rola malikdir. Xüsusiləşdirilmiş sahələrin inkişafı elm və texnikada irəliləyişlər əldə edərək böyümüşdür. Tərcüməçilər tərcümə üçün mətnlərin tematik müxtəlliyini, qəbul olunan mətn ixtisaslaşmasını yüksək səviyyədə qarşılamalıdır. Elektron lüğətlərin istifadə üstünlükləri ənənəvi lüğətlərdən çoxdur. Buna baxmayaraq, lüğət və onun terminologiyasına girişdə müəyyən çətinliklər var, buna səbəb qismən istifadəçi biliyinin azlığıdır, hətta bu tərcüməçilərin kimi dil ekspertləri arasında da baş verir.

Elektron lüğətlərdə ənənəvi kitab lüğətlərdə olmayan yeni axtarış üsulları, hətta istifadəçinin bütün ehtiyaclarını ödəyən imkanlar da mövcuddur. Bu üstünlüklərə baxmayaraq, elektron lüğətlərdə axtarış seçimlərinin müxtəlliyi, rəngarəngliyi onların təsnifatlarını çətinləşdirir və beləliklə, onlardan istifadəyə mane olur. Elektron lüğətlərdə axtarış texnikalarının sistemləşdirilməsinin təlimi və tədrisi prosesi müsbət haldır, eləcə də, daha çox standartlaşdırılmış yeni elektron lüğətlərin yaradılmasında leksikoqrafların rolu əvəzsizdir. Müəlliflərin çoxu belə nəticəyə gəlir ki, istifadəçilər çətinliklərlə qarşılaşsınlar, ümumiyyətlə, bu iki əsas səbəbə görə baş verir: 1) Lüğətlərdə informasiyaya giriş asan deyil (lüğətlər mövcud olan çatışmazlıqları ilə asan istifadə olunan deyil); 2) İstifadəçilər informasiyaya daxil olmaq qaydalarından bixəbərdirlər.

Tərcüməçilər ehtiyac duyduqları terminləri axtarmaq üçün elektron lüğətlər tərəfindən təklif edilən axtarış imkanlarının tam üstünlüyünü görməyərk, dərhal başqa resurslara, internet və korpuslar (yazılı mətnlər toplusu) kimi vəsaitlərə üz tuturlar. G. Korpas tərəfindən təklif olunan təlim proqramları lüğətlərdən necə istifadə etməni və tərcümə üsulunu tələbələrə öyrətməkdə yardımçıdır. G.Korpaşa görə, tərcüməçilər özləri lüğətlərdən faydalı istifadə edə bilmirlər.

Lüğətlərin istifadəsi məktəb və universitetlərin kurikulumu (tədris planı) sisteminin integral hissəsi deyil. Tərcüməçilik ixtisasında lüğətlərin istifadəsi qaydaları haqqında xüsusi kurslar keçirilməlidir. Aydın ki, sözlərin mənalарının düzgün tapılması elektron lüğətlərin axtarış panelindən məntiqi şəkildə istifadəsindən asılıdır. Tərcüməçilər öz lüğətlərində olan boşluğu və limiti, həmçinin onlardan faydalı istifadə qaydalarını bilməlidirlər. [9, s.74-76]

Esperanto 1870-ci illərin sonlarında polyak-yahudi olan Lüdvig Lazar Zamenqof tərəfindən yaradıldı. Zamenqof qeyd edir ki, "xarici dilləri öyrənməyə sərf etdiyimiz vaxtı və əməyi azaltmaq müxtəlif ölkələrdən olan insanlar arasındakı harmoniyaya nail olmaqdır"; "beynəlxalq bir dil olsaydı, bütün tərcümələr təkcə onunla ediləcəkdə ... və bütün millətlər ortaq bir qardaşlıq içində birləşəcəkdilər". [12, s.8]

Elektron lüğətlər çox halda ənənəvi lüğətlərin tam kopyasıdır. Onlar müxtəlif üslublarda eyni informasiyadan yaranan adı məndir. Bu lüğətlər mükəmməl databazalı (verilənlər) sistemin mümkün axtarış funksiyaları təklif edir.

Gələcəkdə kadrların peşəkarlığının inkişafında xarici dillərin hərtərəfli öyrənilməsi əhəmiyyətli məsələdir və bu gün xarici dillərin tədrisi müasir tələblər əsasında aparılmalı, yetişdirilən kadrların hazırlıq səviyyəsi dünya standartlarına cavab verməlidir. Xarici ölkələrlə artan iqtisadi, siyasi, mədəni əlaqələr xarici dillərin əməli şəkildə öyrənilməsinə tələb edir. İKT-in inkişafı dil tədrisinə də böyük təsir etmişdir. İKT-nin tətbiqi və elektron dərsliklərdən istifadə yolları da artıq inkişaf etməkdədir. Məlum olduğu kimi, ingilis dili və Azərbaycan türkcəsi istər mənşə, istərsə də tipoloji quruluş baxımından müxtəlif dil qruplarına daxildir: İngilis dili Hind-Avropa dillərinin German qrupuna daxil olub, morfoloji quruluşuna görə analitik, Azərbaycan dili isə türk dillərinin oğuz qrupuna daxil olub, morfoloji quruluş baxımından aqlinatativ dildir. Bu baxımdan da həmin dillər arasından ciddi qrammatik fərqlər mövcuddur. İngilis dilini öyrənən hər bir azərbaycanlı həmin fərqlər əsasında meydana gələn çətinliklərlə qarşılaşmalı olur. Onlayn və oflayn lüğətlərin, cib lüğətlərinin və ya dil tədrisi kurslarının internet şəbəkələrdə mövcudluğu xarici dillərin sürətlə öyrənilməsinə kömək edir. Xarici dillərin tədrisi metodikasında qrammatikanın deduktiv yolla izahı, intonasiyaya diqqət yetirməkdə əhəmiyyət kəsb edir, qrup şəklində iş və komanda layihələrinin təşkilinə həvəsləndirilir. Bu işdə müəllimlər daha çox köməkçi, koordinator və vasitəçi kimi müşahidə olunur. Məqsəd müəllimlərlə mühüm məlumatlardan ibarət olan bu problemlə məşğul olmağa kömək etməkdir. Yəni onlar belə zəngin informasiyalı elektron lüğətlərin köməyi ilə apardıqları dərslərin necə maraqlı olduğunu özləri aşkar edəcəklər. Lüğətlər dillərin çoxluğu əsasında təsnif olunur. Onlar sözlərin geniş seçimindən ibarət deyil, onlar leksik vahidlərin ümumi istifadə funksiyası üzərində mərkəzləşib. İndiki zamanda müasir oxucuların ən operativ informasiyanı əldə etmək üçün internetdən istifadəni əvəzsiz sayırlar. Belə oxucuların marağını elektron kitabxanalar daha çox təmin edir. Ənənəvi kitabxanalarda informasiya xidməti yalnız kitabxananın iş saati müddətində və məhdud sayda oxuculara göstərilirdi halda, elektron kitabxanalar 24 saat müddətində fəaliyyət göstərir və dünyanın istənilən nöqtəsində yerləşən qeyri-məhdud sayda oxuculara eyni zamanda xidmət edir. Elektron kitabxanalar rahat və sərfəli xidmət növüdür. Elə elektron lüğətlərin də kitab lüğətlərdən əsas üstünlüyü budur. Kitab lüğətlərdən axtardığımız sözə sərf etdiyimiz zamanı, elektron lüğətlərdən istifadə zamanı həmin zamana qənaət etmiş oluruq. [10, s.63-65]

Son illər smart lövhələrin meydana çıxması və smart dərslərin təşkil olunması tədqirə layiq hadisədir. Məsələn, xarici dildə olan mətni mimio studio bloknə proqramına daxil edirik. Mətni oxuyan zaman rastlaşdığımız yeni sözləri seçib onu hər hansı bir onlayn və yaxud oflayn lüğətlərlə hiper əlaqə yaradırıq. Bu əməliyyatların hər birinin ağıllı lövhədə təqdim edirik. Tələbələr bir düyməyə toxunaraq həmin məlumlun sözün mənasını (onlayn və ya oflayn) elektron lüğətdə tapmış olacaq. Bu elektron lüğətlər fərqli ola bilər. Onların heç də hamısında eyni xüsusiyyətlər mövcud deyil. Biri sözün etimoloji mənasını tapırsa, digəri onu izahatla verir, digəri isə sinonim, antonim, qarşılığını göstərir və s. Bundan əlavə müxtəlif proqramlarda, məsələn, Microsoft Power Point-də

slayd hazırlanaraq, rəngli qrafiklər və cədvəllər tərtib edərək, gündəlik dərslərin qrammatikasını o proqrama daxil edərək, dərslərin gedişində tələbələrə izah olunur. İstifadəçilər ənənəvi lüğətlərdən fərqli olaraq, elektron lüğətlərdən istifadə zamanı məhsuldar fikirlərdən bəhrələnilirlər. Hər hansı bir xarici dili öyrənərkən lüğət tərkibini təşkil edən bütün sözləri yadda saxlamaq mümkün deyildir. Buna görə də ən vacib olan sözləri yadda saxlamaq daha asandır. Ən vacib olan sözlər isə nitq prosesində, tərcümə zamanı yazılı mətnlərdə çox istifadə olunan sözlərdir. Tərcümə zamanı biz öztümüz ən mühüm olan sözləri təyin edə bilərik. Dil tədrisi prosesində də vəziyyət belədir. Tezliyi çox olan sözlər fəal söz ehtiyatını təşkil etməlidir. Qlobal internetin, texnikanın inkişafı dövründə dillərin tədrisi prosesində bir sıra çətinliklər baş verir. Bu çətinliklərdən biri tədris proqramlarının həddindən artıq yüklənməsidir. Belə olan vəziyyətdə xarici dili tədris edən müəllimlər daha çox əziyyət çəkirilər. Çünki xarici dillərin tədrisinə az vaxt ayrılır və tələbələr bu vaxt kifayət etmir. Dillərin tədrisi ilə məşğul olan müəllimlər dil materiallarının seçilməsində statistik metodlardan geniş istifadə edə bilərlər. Dilin tədrisi ilə əlaqədar lüğət-minimumlar üçün sözlüylün tezlik siyahısı əsasında seçilməsi obyektiv metod sayılır. Müxtəlif tezlik lüğətləri tədrisdə ümidverici nəticələr vermişdir. Tezlik lüğətlər ancaq mətni əhatə edən sözlərdən ibarətdir. Ümumiyyətlə, bir dili tamamilə öyrənmək olmaz. Dili tam əhatə edən lüğət növləri yoxdur. Kompüterlərin yaranması leksikoqrafiyanın inkişafına da böyük təsir göstərdi. Maşın tərcüməsi və ya elektron tərcümə proqramları, elektron lüğətlər hazırlanmışdır. Tezlik lüğətləri maşın lüğətlərinin də əsasını təşkil edir. Maşın lüğətlərinin çap işinin avtomatlaşdırılması, mətnlərin avtomatik oxunması, tərcüməsi, axtarış və s. kimi funksiyaları var. Onlardan informasiya axtarış sistemlərində geniş istifadə olunur. [11, s.44-46] Xarici dilin tədrisi prosesini daha mükəmməl etmək üçün əsasən yerli metodikadan istifadə olunmalıdır. Bu proses zamanı insanın linqvistik və linqvopsixoloji fəaliyyəti nəzərə alınmaqla müvafiq materiallar tədris proqramına daxil edilir, dil ilə bağlı daha real həyat situasiyalarına müraciət edilir.

Tədris prosesində tədris materiallarının seçilməsi və onlardan istifadə üsulu qarşıda duran ən mühüm problemlərdən biridir. Bu problem dünya metodistlərinə hələ də narahat edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Qurbanov A. Ümumi dilçilik: 2 cildə. 1 c. Bakı: Nurlan, 2004, 748 s.
2. Austermühl F. Electronic tools for translators. Manchester: Publication St Jerome, 2001, 192 p.
3. Zetzshe J. The translator's tool box: A computer primer for translators, version 8. Winchester Bay, Oregon: International Writers' Group. Available from: 2009. <http://www.internationalwriters.com>
4. Чумарина Г.П. Сравнительная характеристика электронных и бумажных словарей в функциональном аспекте // Вестник Чувашского университета, №4, Чебоксары: Чувашский государственный университет им. И.И.Ульянова, 2009, с. 265-270
5. Lipka L. An outline of english lexicology: Lexical structure, word semantics, and word-formation. 2. ed. Tübingen : Niemeyer, 1992, 212 p.
6. Sobkowiak V. E-dictionaries and Phonolexico-graphic Needs of EFL Users. 2007. pp.134-151
7. Jackson H. The Bloomsbury Companion to Lexicography. London: Bloomsbury Academic Publication. 2013, 420 p.
8. White J.S., Oconnell T.A. Evaluation of machine translation. pp.206-210 <http://acl-arc.comp.nus.edu.sg/archives/acl-arc-090501d3/data/pdf/anthology-PDF/H/H93/H93-1040.pdf>
9. Falla P. The Oxford Russian dictionary. Oxford University Press, Spain, 1997, 1340p
10. Rəcəbli Ə.Ə. Dilçilik tarixi. II kitab. Bakı: Nurlan, 2006, 616 s.
11. Mahmudov M. Ə. Kompüter dilçiliyi. Bakı: Elm və təhsil, 2013, 352 s
12. Mürsəliyeva X.M. Süni dillərin yaranma tarixi // Sumqayıt Dövlət Universiteti. Elmi xəbərlər. Sosial və humanitar lmlər bölməsi. c.16, №4. Sumqayıt: SDU, 2020, s.4-11 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44597997>

РЕЗЮМЕ
ВАЖНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ СЛОВАРЕЙ
В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ЯЗЫКА

Мамедова Ж.Э.

Ключевые слова: *электронные устройства, онлайн-словарь, традиционный словарь, скорость, объяснение, учебный процесс*

В статье обсуждается важность электронного оборудования, особенно электронных словарей, в интерактивном проведении уроков в наше время. Автор цитирует многих лингвистов, комментировавших этот процесс. Подробно разъясняются термины электронного словаря и электронного перевода, обсуждается качество полученного продукта. Наряду с электронным словарем обсуждаются взаимосвязь лингвистики с техническими науками и их положительные и отрицательные последствия для процесса обучения.

SUMMARY
THE IMPORTANCE OF USING ELECTRONIC DICTIONARIES
IN THE PROCESS OF LEARNING A LANGUAGE

Mammadova J.E.

Key words: *electronic devices, online dictionary, traditional dictionary, speed, explanation, teaching process*

The article is about the importance of electronic equipments, especially electronic dictionaries, in the lesson which conducts an interactive methods in modern times. The author quotes many linguists who have commented on this process. The terms of electronic dictionary and electronic translation are explained in detail and the quality of the obtained product is discussed. Along with the electronic dictionary, the relationship of linguistics with technical sciences and their positive and negative consequences in the learning process are discussed.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	16.02.2021
	Son variant	29.03.2021